
A SZAVAK EREDETI JELENTÉSE

Bódi Tóth Elemérrel Dukay Nagy Ádám beszélget

Azt hiszem, a mi beszélgetéseink olyanok, amilyennek azt mondani szokták: ott folytatjuk, ahol legutóbb abbahagytuk. Így van ez velünk, igen. Lassan tíz éve, hogy először leültünk a nógrádi napilap folyosó végi kis szobájában (ő szerkesztőként, én akkoriban jegyzetíróként), s mondtuk. Azaz nem mondtuk, gondoltuk. Pontosabban csak ő, mert én akkoriban csöndben figyeltem inkább. Számolatlan cigaretta, esetleg kávé; semmi presszó-tivornya. Mondtuk, mondtuk – bár én akkoriban, igen, csak hallgattam inkább –, így telt néhány boldogtalan év. Nem mi voltunk boldogtalanok (bár, mit tudom én?), hanem az évek. Aztán egy szép napon – akkor már többszörre – azt mondta, ideje volna komolyan összeszedni a sátorfámat, hogy másokkal is mondjam. Többet. Meg komolyabban. Eddig a „mese”. Nem volt ebben sem apátia, sem apáskodás; tiszta, világos és ne feledjem, hasznos tanács volt. Összeszedni a sátorfát („...most még bármit kibírsz...”), jót tesz – mondta. És én összeszedtem, s jót tett. Mostanság eltelnek fél, vagy majd egész esztendőök is, hogy nem beszélgetünk, de, mondom, ott folytatjuk aztán, ahol legutóbb abbahagytuk. S ez is jót tesz. Azt mondanám, nagyon. De mondom is. És hát mondjuk – most megint együtt.

– Lehetetlen, hogy ne Vasszilvággyal, szülőfaluddal kezdjük ezt a beszélgetést, számodra máig az a tengely, pedig megfordultál a világ jó néhány helyén.

– Az embernek különböző nézőpontjai vannak. A legevidensebb nézőpont az, ahol megszületett. Ebben nincs „előnyös” vagy „hátrányos” hely – ez „adottság”. Mindegy, hogy hol születtünk, ahol megszülettünk, arról a helyről, vagy abból a helyből, igazából nem tudunk kilépni. Nem tudunk onnan kibújni, mert az eszmélésünk különböző fokozatai ott zajlottak. Mik ezek? A legelső évekre nem emlékszünk; legföljebb szülői elbeszélésekből. Én arra emlékszem, hogy gyerekkoromban azt mondogatták: tél volt, havazott, s az ablakon mutogattam kifelé: „hó... hó...” Ez volt az első szó, amit állítólag kimondtam. Ez elég könnyű szó. Amikor kicsit nagyobb lettem és az utcaajtó nyitva volt, akkor azt szoktam volt mondani, „Csukjátok be az ajtót, mert huzat van...” Nyugat-Dunántúlon mindig fúj a szél; az egy szeles vidék. Lehet, ezért szeretem annyira a szelet; mindenhol jól érzem magam, ahol fúj a szél. Tengerparton is, de bárhol, ahol szél van, ott én nyugodt vagyok. Van, akit a szél feszültté, idegessé tesz – engem megnyugtat,

szeretem. És szeretem az eső kopogását hallgatni, szeretem, ha jön a vihar; és ugyan most már felnőttként tudom, hogy az rombolni is tud, mégis szívesen elnézem, ha „csúnya” felhők jönnek, egyszerűen azért, mert azt érzem. Számomra ez az eszmélés egyik állapota. A másik persze a nyelv. Mert azon a nyelven ír mindenki – ha gazdagodik is az, az anyanyelven belül, vagy a tanult idegen nyelvekkel –, amit ott használnak, ahol az ember született. Én vasszilvágyi vagyok, nekem az a kedves. Bárhol a világon meghallom – mert meghallom –, azonnal fölismerem, még akkor is, ha már csak nyomaiban van valaki szavaiban az jelen. Nem csak a különböző tájszavak, hanem a magánhangzók ejtése... egyáltalán a mondatfűzés. Ezek olyan sajátosságok, amiket nagyon fontosnak tartok. Ha az ember verset ír, ha akarna se tudna másfélén, mint azon a nyelven. Ez nem azt jelenti, hogy azt a nyelvet használja, de a mélyrétegekben a szavaknak a hangulata, tartalma, az a kontextus, amiben használták a régiek, az mind benne van. Benne kell, hogy legyen.

– *Ezt a fajta kötődést esetekben a „szokott”-nál is erősebbnek érzem. A szülőföldhöz, ahhoz a nyelvhez való ragaszkodás az föltétele, vagy valamilyen indukátora annak, amit legtöbbször meg szoktak rólad fogalmazni; azt a bizonyos szellemi világpolgárságot? Tehát kell ehhez valami ennyire konstans pont?*

– Kell. A kettő nem mond ellent egymásnak.

– *Nem mond ellent persze, de nem tudom, ez ennyire erős volt-e mondjuk Marqueznél?*

– Ez egy érdekes kérdés. Hosszú ideig talán nálam sem volt ennyire hangsúlyos – legalábbis én magam nem gondoltam rá és nem is hangsúlyoztam –, mert valószínűleg ez természetes adottság. Nem gondoltam rá. Vagy nem így gondoltam rá a kezdet kezdetén, mint ma. Most kezdem érezni, mennyire fontos ez. Nem tudom, hogy miért. Ennek a hangsúlyozása egy újabb „fejlemény” talán. Pár év óta. Nézd, velem kapcsolatban azt szokták mondani, hogy nem az élménylírát képviselem. Valóban nem. Az első verseket, a kezdeti éveket leszámítva valahogy visszahúzódtam a vers első vonalából... Nekem a versíráshoz mindig kellett egy konkrétum, amiből kiindulok, bárhol vagyok a világban. Mindig meghatározom magam és utána indulok el valamerre, és addig megy a vers, ameddig; nem tudom, meddig megy... Ha jó, akkor „magasabbra”, ha nem jó, akkor ott marad. De a kiindulásom mindig konkrét. Nem tudok szövegeket kitalálni. Valahol lennem kell, akár fizikailag, akár gondolatilag, akár érzelmileg-hangulatilag, valami konkrét helyen, amiből kiindulhatok egy vers írásakor. Sokszor ez úgy néz ki, hogy mit tudom én, Prágában egy adott utcában sétálok... Hogy utána mi lesz? Mert ez sem az élmény, csak konkrét kiindulási pont. Tudom, hogy másképpen is lehet verset írni, de nekem mindig kell

egy fix pont. Úgy alakult, hogy ez a kiinduló hely mindig máshol volt; fizikailag is, gondolatilag is. Sokszor nem volt otthon. Ha otthon volt, akkor is – az otthoni kiindulásból is – másfelé mentem el. Most úgy érzem, hogy akkor a személyesből próbáltam az egyetemesbe... Ez nem minősítése, csak a szándéka annak... Tehát a személyesből próbáltam mindig az egyetemesbe menni; a konkrétat mindig alávettem az általánosabbnak. Most meg talán fordítva van, különösen az utóbbi években. Úgy érzem – és ebben sem látok ellentmondást –, hogy az egyetemesből most inkább a személyesbe indulok visszafelé... Lehet, hogy a kettő együtt érvényes.

– *Ez egy olyan sinus-görbén mozog, ahol mindegy a „fönt”, vagy „lent”, mert ugyanazt a mondandót segíti, és épp úgy a te gondolkodásodról ad pillanatfölvételt? Úgy értem: egy bizonyos ponton az egyetemesből a személyes felé, majd fordítva?*

– Igen, ez nem egy lineáris valami. Eddig én, hát nem elbújtam a versbe, csak hátrébb vonultam és engedtem azokat a gondolatokat, személyeket, tájakat, hangulatokat, de inkább gondolatokat előtérbe kerülni, ami egy adott helyen bennem elindult. Most inkább fordítva van. Szeretnék az általánosból nyitni a személyes felé. Lehet, hogy ez nagyon leegyszerűsített versbeszéd lesz, s lehet, hogy nem is lesz látványos. Mert visszafelé menni a személyesbe nem biztos, hogy nagyon látványos folyamat, de egyszer talán ez is érdekes lesz.

Nézd, egy falu mindig zárt közösség, de ahogy visszaemlékszem a gondolataim alakulására, elég korán nem voltam tipikus falusi. Annak ellenére, hogy az voltam. Olyan folyamatokról írtam az ötvenes években verset, amiről akkor Vasszilvágyon nem is hallott senki. Nem tudom, hogy mért? Nyilvánvaló, hogy az érdeklődésemben már akkor is benne volt... De ez csak egy példa.

– *Ezt a figyelmet mi váltotta ki benned? Bella István – aki a nyolcvanas években volt az ÉS versszerkesztője – mesélte, hogy akkoriban havonta, kéthavonta kért tőled újabb írásokat, mert nagy szükség volt arra az egyetemes hangra.*

– Talán azért, mert akkor „benne volt a levegőben...” Más volt a korszak. Azt hiszem, ez a mostani korszak a feje tetején áll. Annyira így érzem ezt, hogy most talán azt sem tudjuk, milyen korszakban élünk. Sok az elhallgatás, sok a végig nem gondolt gondolat; és nem csak a politikában, hanem egyáltalán. Szóval nem látok olyan folyamatokat, amiket versben kellene elmondani... Ennek lehet az is oka, hogy az élet számos területén a vers állítólag feleslegessé vált. Meg is lehet nézni *ezt* az életet. Függetlenül attól, hogy hogyan ítélem meg a politikát; nem a magyart, hanem az egészet, ami *itt* folyik. A politika teszi a dolgát úgy-ahogy, véleményem szerint rosszul; a politikamagyarázat teszi a dolgát szintén rosszul és alapvető

tévedésekkel. Ez a globalizáció, amely a mi életünk, egyrészt persze, jó, de nem következmények nélkül való.

– *Te viszont jó ideig arról beszéltél, hogy az „egyetemes” értékrend hangsúlyozása hazugság. Általában ennek az értékrendnek a sulykolása...*

– Általában az értékrend, igen. Az értékrendnek mindig a konkrét tartalmát kell vizsgálni. Nézd, a nyugati civilizáció győzött. Per pillanat – ha globálisan nézzük – ebben a helyzetben vagyunk, nyilvánvaló.

– *És olyan sokezer éves kultúrákat ránt magára, vagy takarózik vele, melyekkel nem biztos, hogy illenék.*

– Igen, de azért teszi, mert kell egy hivatkozási alap; bár ez a hivatkozási alap nem igaz. Azért nem, mert egyszerűen nem úgy viselkedik. A globalizmusnak egy meghatározó szelete a globális – főként az elektronikus – sajtó. Ma a világ arról tud, ami megjelenik a képernyőn, vagy az Interneten. Vizuális kultúrában élünk, amelyben látszólag objektíven jelennek meg a történések, hiszen amikor épp lönek, azt pontosan láthatod. Csak a világmagyarozattal marad adós! Tehát látszólag objektív, de valójában abszolút szubjektív, abban az értelemben, hogy valaminek az érdekében folyamatosan hazudik. Úgy használja az emberiséget, az emberiség történéseit, ahogy az érdekeinek megfelel. És mi az érdeke? A nézettség, a profit. Tehát: cinikus és hamis. Nem autentikus. Mert az információ fedi el a lényegét. Azt, hogy mi, miért történik így. Még halvány magyarázat sincs, hogy mi és miért van. Percről percre bemutatja, hogy ez van a világban, de a világból csak azt mutatja be, ahol ő éppen érdekelt.

– *A vers éppenséggel tudna kommentárként funkcionálni.*

– A vers végül is világmagyarázat – ha nagy szavakat akarunk használni –, legalábbis a saját magam számára. Megpróbálom meghatározni, hogy én hol vagyok, milyen világban élek. Ilyen értelemben mindenképpen, mert értelmezem önmagammat. Nem? Ilyen értelemben használom azt a szót, hogy a vers világmagyarázat; semmiképpen nem publicisztikai értelemben.

– *De azt az értelmezést sokan magukévá tehetik.*

– Van, aki azzal egyetért, van, aki nem. De nem föltétlenül azért ír az ember verset, hogy másnak segítsen. Örülök neki, ha más is egyetért, persze, de elsősorban magammal van „gondom”, abban az értelemben, hogy ez alatt a rövid idő alatt, míg vagyok, hogyan alakulnak a dolgaink. Milyen világban élünk? Ezt próbálom a versben, de azt hiszem, mindenki, aki verset ír. Ki így, ki úgy. Végül is arra vagyok kíváncsi, hogy hol élek, és ezt nem tudom meg abból az információhalmazból, ami éppen a lényegét fedi le. Nekem nem kell minden egyes lövésről tudnom. Nekem arról kellene tudnom, hogy miért lönek. És hogy most miért lönek, ahhoz sem csak azt kell tudnom, hogy tegnap mi történt, hanem azt is hogy ezer évvel ezelőtt

mi volt, mert összefüggenek a dolgok. A múlt nem fejeződik, nem fejeződött be. Mi folyamatosan a jelenben élünk, ugyanakkor nem tudjuk, hogy hol élünk, ugyanis a nagy összefüggéseket nem tudjuk – mert nem tudhatjuk. Pedig mindennek megvan a magyarázata. Ezzel marad adós a mai közírás, politológia és a hírkomentárok. A globális média körülbelül úgy működik, hogy „Engem nem érdekel a magyarázat; ez történik, bemutatom nektek, én objektív vagyok, nézzétek, ez van, mindenki vonja le a következtetéseket...” Nos, hát ezek a „következtetések” rettentően hamisak és gigantikus érzékcsalódásokat okoznak, gigantikusakat.

– *S nem gondolod, hogy a „művészetek” is olyan tespedtségben leledzenek, mely állapotában mindezt – szó nélkül – engedi?*

– Sajnálom én is, de ez így van. Azt kell mondanom, hogy ma is van az írástudásnak árulása. A hallgatás is lehet árulás.

– *Filmesek mondják az információ kultuszáról, hogy ma már a játékfilmeknek is úgy „kell” épülnie: információ-vágás, információ-vágás... Az irodalom befordulását – nemcsak Magyarországon – ma talán apátia, egzisztenciális rettegés sötébbi indukálja. Alig olvasni olyan szöveget, új szöveget, miben sokak nyújtózhatnának: ez az enyém is.*

– Egyetértek veled. Azt hiszem, ez a szellemi lustaság árulás; vagy egész egyszerűen korrumpálódott már szinte minden. Ha nem árulás, akkor a szerep föl nem ismerése. Igaz, a versírás is egy szerep, mert valamit vállal az az ember, aki verset ír. A világ, azt gondolom, megválthatatlan és nem fog eljutni a „történelem utáni” korszakba.

– *Ez mit jelent a te olvasatodban?*

– Ez azt jelenti, hogy ki fogja rúgni maga alól a sámlit. Annyira történelemben gondolkodik – ami szerintem nincs is, mert azt hiszem, csak történelem-magyarázatok vannak –, hogy az folyamatosan befolyásolja, manipulálja gondolkodását. Ma, amikor egy véreskezű diktátor ellen valaki föllép és a pacifizmus nevében a háború ellen tüntet a világ, az abba a gigantikus érzékcsalódásba tartozik, amiről beszéltem. A lényeg félreismerése. Itt nagyon komoly dologról van szó. Hitler mozgalma szintén körzeti mozgalomként indult – és mi lett belőle?! A muzulmán fundamentalizmus folyamatait, ha megnézed... Valamit tenni kellene, nem? Ezt úgy állítom, hogy tudom: minden nagyhatalomnak és minden országnak megvannak a maga stratégiai, gazdasági érdekei; mert ezek minden oldalon megvannak. Tehát amikor az úgymond békeszerető államok föllépnek, ott is érdekek mozognak. Az is hamis, álszent magyarázat, csak hatásosabban használja ki a háborúba belefáradt társadalmak békevágyát. Hogy mennyi ebben a naivitás, vagy álnaivitás? Chamberlain ezt már eljátszotta 38-ban Hitlerrel, amikor kialkudta vele a „békét”, egy év se telt el és kitört a második világháború.

Az akkori Csehszlovákia föláldozása sem mentette meg a világot, amely úgy látszik, ma is hajlamos bármi áron a „békére”, ha ezt az áldozatot más fizeti meg. Saját országának föláldozását esteleg csak Izraeltől venné jó néven. Ez bizony kettős mérce, nem is szólva arról, hogy erkölcstelen.

– *Viszont a megelőző csapás doktrínája sokaknak ellenszenves; s ez a múltban is így volt.*

– Igen, de ha jön szembe velem valaki az utcán egy nagy kést lóbálva, aki már régóta mondja, hogy eltesz lábálól, és ha – mielőtt belém szúrná – rálépek a lábára és fellököm, az egy megelőző dolog, hiszen nem támadott meg. Viszont csak így érhettem el, hogy nem lettem rokonszenves halott, „csupán” életben maradtam. Itt a liberalizmusnak egy mindentől független, kizárólag jogi értelmezéséről van szó, ami alkalmatlan az élet-halál kérdésének megközelítésére, legföljebb utólag nyilatkozhat, amikor már késő. Semmi nem jó, ami doktrínává, szélsőségessé válik. Egyébként más is habozás nélkül föllökné a késsel rátámadó embert. Ha egy liberális gondolkodású társadalomban az értelmiség egy része úgy gondolja, hogy „Nahát, mégsem szabadna civilekre löni, mert hát gyerekek is meghalhatnak...” Ki a civil? Végül is a baloldal–jobboldal, mint politikai kategória egy olyan kulturális hagyomány, ami abszolút európai. Csakúgy, mint a liberalizmus, mert a föld többi részére nem vonatkozik. De amit itt fontosnak tartok, hogy a baloldali hagyományban volt egy romantikus ideálkép, mely szerint az állig fölfegyverzett hatalommal szemben a civil ellenálló küzd valamiért. A jogaiért, a hazájáért... Egy civil, aki küzd. Dávid Góliát ellen. Igen ám, de azt kellene megkérdezni, hogy az a fiatal, aki fölrobbantja magát, merényleteket követ el, civilek ellen, civil-e? És ki a Dávid?

– *Ha már a megelőző csapásnál tartunk, kanyarodjunk vissza az irástudók árulásához. Nem lehetséges-e – szerintem igen –, hogy aki „kimondaná”, arra épp így tudnak megelőző csapást mérni, teszem azt egzisztenciálisan?*

– Figyelj, látszatra most másról beszéltünk, de – amikor a szavakat ennyire elinflálják – a kettő összefügg. Ez az inflálódás a politikából indult ki, de mostanra tökéletesen adoptálta a tömegtájékoztatás, az üzleti élet, nem sorolom. És ez a csapda; mert a terror a globalizmus eszközeit használja. Ha nem volna mindenhol kamera – ott is, ahová nem kellene –, a terrorizmus nem tudná kommunikálni tetteit. Épp ez ad a kezébe hatalmat. Nagyon egyszerű képlet ez. Azért mondom, hogy csak látszatra beszéltünk másról. Voltaképpen ez a megtévesztettség – melyben, jó esetben, mindenki csak a féligazságokat mondja el – nem vizsgálja azt, hogy hogyan jutottunk idáig. A nyugati civilizációnak „mellesleg” megvan a maga bűne, mert öngyilkos módon viselkedik. A haszonelvűségből ugyanis az is következik,

hogy amit ma be lehet söpörni, azt realizálja. Eladja a fegyvert, a nukleáris eszközöket, a biológiailag fejlesztett vírusokat, s aztán, ha majd ez „ esetleg ” veszélyes lesz, akkor valaki majd csak csinál valamit.

– *Hogy te gyerekkorod óta nyitott vagy minderre, ahhoz mennyit és miként tett hozzá, hogy feleséged, fiad révén is nagyon erős szálakkal kötődsz Új-Zélandhoz és Izraelhez? Mert ezt a fonalat is erősebbnek érzem, eddigi munkásságodat ismerve, mint az „ általában ” lenni szokott.*

– Ha nekem első a szülőfalu – ami kétségkívül az első, a szó mindkét értelmében –, a második feltétlenül Izrael. Sanyi fiam már azért ment oda tanulni, mert úgy gondoltuk – ahogy a bölcsek is tartották –, hogy „ Ha szereted a gyereket, akkor küldd el magadtól. ” Nekem az évek során kialakult ott egy nagy baráti köröm és évtizedek után annyit már érzékelek, hogy Izraelből, mint mindenhonnan, a világ szintén nagyon más. Ahogyan Vasszilvágyból és Új-Zélandból is más. Izrael számomra meghatározó, egyértelműen döntő élmény. Hogy mikor kezdődött, azt pontosan nem tudom.

– *A hatvanas évek elejéről-közepéről olvastam tőled egy verset, ami egy fiatal lányról szól, aki egy bárba megy táncolni, s a kabátján még látszik a Dávid-csillag nyoma.*

– Igen, emlékszem erre. Ez mikor volt?

– *Talán 63-ban, vagy 64-ben.*

– Igen, igen... Bár ez nem kiérlelt vers, csak egy kicsit naiv, korai kísérlet. Ha egyszer összegyűjteném a verseimet, átírva is csak a vázlatok közé sorolnám be. Érdekes, hogy párhuzamosan élünk egymás mellett és azt mondjuk, zsidó–keresztény kultúra, de nem nagyon gondoljuk át, hogy az voltaképpen egy kultúra. És főleg nem ismerjük annak a zsidó részét. Elnevezzük például a héber Bibliát Ószövetségnek, ami keresztény nézőpont. Igaz, a második vatikáni zsinat után fölmerült, hogy az eredeti szövetség azért nem szűnt meg... ez teológiai kérdés, de amit az Isten egyszer megköt, az a szövetség nem szűnik meg. Majd kétezer év után tehát a zsinat idősebb testvérnek fogadta el a zsidó népet. Hah, ez derűs, nem?

– *Te óriásit merítettél abból a kultúrából...*

– ...mert olyan hatalmas, mint az óceán és az emberiség szempontjából annyira egyetemes. Ha az eredetet nézem a kereszténység is egészen más szemszögben tűnik föl. A sorrendet be kell tartani. A judaizmusból fejlődött ki a kereszténység és az iszlám. Na most, ha a két utóbbi a gyökereire csak hivatkozik, de nem ismeri, akkor merőben más. Ha viszont történetiségében ismeri a gyökereket, akkor feltétlenül egy más típusú kereszténység vagy iszlám, de inkább kereszténység alakult volna ki. Egy jó keresztény hamar rájön arra, hogy az erkölcs, etikája – meghatározó részben – zsidó alapon áll. És mindezt tudva Izraelből hogyan látszik Európa?

– Nos?

– Nagyon kétértelműen. Erkölcsi, etikai értelemben Európának van egy fekete lyuk-szerű fővárosa, ez pedig Auschwitz.

A kereszténység deklarálta a szeretet vallása – Auschwitz nyilvánvalóan ennek az antitézise. Azt kellene átgondolnunk, hogy hogyan juthatott idáig a szeretet nevében? Ezt Európa nem tudta megemészteni. Amikor én arról beszélek, hogy a kultúra szerkezetében van az alapvető gond, akkor pontosan erről szeretnék beszélni. Mert a kinyilatkoztatott vallás lényege az abszolút szeretet; az abszolút szeretetlenség pedig egy másik kinyilatkoztatás. Ezt a kettőt kellene megfelelő szellemi komolysággal összevetnünk. Ez lenne a tanulság levonása. Nem az: „Sajnálom, hogy szegény zsidók elpusztultak...” Ez nem egyéni sajnálat, meg jóindulat kérdése. Ha kellő komolysággal beszélünk róla, akkor világos, hogy itt a kultúra lényegét érintő kérdéstről van szó. Mert igaz, hogy az egész európai történelem öldöklés; de hát nem egyetemes. Akkor, amikor szisztematikusan... Amikor úgy döntenek emberek, hogy megcsináljuk Auschwitzot, akkor el kellene gondolkodni. Miként lehetett a koncentrációs táborokban Beethoven, Mozart játszani? Tehát az egész kultúrának, az egész nagyszerű európai kultúrának – melynek alapja Jeruzsálem, Athén és Róma – az etikai tengelyét kellene megvizsgálni. Ezt úgy kezdhethetnénk el, hogy a szavaknak visszaadnánk az eredeti értelmét. Hogy Auschwitz azt jelentse, ami. Ezért nem zsidó-ügy Auschwitz. Ott a zsidók „csak” meghaltak.

– „...a feladat – írja Semprun –: megváltoztatni azokat a történelmi feltételeket, melyek lehetővé teszik az SS kialakulását.”

– Pontosan. Le kell vonni a következtetéseket és úgy is viselkedni. A mai Izrael- és zsidóellenesség pedig épp azt mutatja, hogy ez a kultúra nem vonta le a következtetéseket. Ellenkezőleg. Igyekszik a felelősséget áthárítani, sőt ezt a taktikát exportálta a Közel-Keletre, a muzulmán világba. Nem véletlen, hogy a mai arab propaganda a nácik dezinformációs gyakorlatát használja, mind a szüntelen-hangos történelemhamisításban, mind pedig másutt. Kundera mondta egyszer, hogy Európa szíve Jeruzsálemben dobog – ez a költői megfogalmazása annak, amiről eddig beszéltünk. Tehát van egy nyugati civilizáció, aminek a szíve másutt dobog, s ő maga támadja tulajdon szívét. Öngyilkos módon működik, gondolkodik tehát. Az is az, hogy én most rágyújtok egy cigarettára, és tudom, hogy nem tesz jót, de hát... Érzed, hogy az mennyire más.

– *Alföldy Jenő írta rólad: „...semmi akarnokság, világmegváltó szándék, csak szomorkásan derűs szemlélődés...” Ezt nagyon igaznak vélem, legfőképpen azért, mert az elmondottakat tapasztalva, átgondolva sem csaptál soha az asztalra. Mintha kibillenthetetlenül végigmeditálnád az életedet.*

– Lehet, hogy ez alkati dolog is, de azt hiszem, úgy nem lehet megoldani semmit. Ha egy kultúra mélyén gyökerező problémákról van szó, arról nem lehet hangosan, vagy asztalt csapkodva beszélni. Ahhoz éppen meditálni kell, vagy legalábbis egy-két emberben fölkelteni azt az igényt, hogy gondolkodjék.

– *Ebben a lármában, amikor a kommunikációs csatornák önmagukban is zajosak – és van belőlük milliónyi! – ez működik még?*

– Igen, hát, hihetetlen nehéz helyzetben van a költészet. Én magam is. Te is. Az ÉS-nél volt körülbelül egy évtized, amikor szinte napi szereplő voltam tárcákkal, kritikákkal, versekkel, te is említetted Bellát... Igen ám, de akkor a korszak is „forrongó” volt. Az emberekben megvolt a jó iránti bizalom, ha nem is fogalmazták meg ezt egészen pontosan, de megvolt a hit, hogy mostantól valahogyan jobb lesz. Kis túlzással eljutottunk a csöbörből vödörbe csapdájához. Legalábbis annyit lehet látni, hogy ez a társadalom sem a világ legjobbika, csak nincs jobb – de ezt más is mondta már.

Azt is látjuk, hogy Kelet-Közép-Európában rettenetes változások zajlottak le, ami igazságosan nem mehetett végbe – mert olyan nincsen –, tudniillik meg kellett teremteni a piaci szereplőket. Ebben a szituációban pedig kivitelezhetetlen, hogy mindenki jól járjon. Mégis úgy gondolom, ha egy picit igazságosabban zajlik le, talán kevesebb vesztese lett volna, és lenne ennek a változásnak. Ez volt az a mozgás, amire rákérdeztél. Ez pontosan a kilencvenes évek elejéig tartott. Akkor kezdett úgy látszani, hogy az egész illúzió illúzióknak bizonyult; másrészt az értelmiség megpróbált – túlélésére koncentrálna – a politikához szinte közvetlenül kapcsolódni. Ezt én nem tudtam megtenni. Egész egyszerűen nem szeretem, mert a politika az mindig partikuláris.

– *Igen, de azokban az időkben szinte minden szövegnek volt alluzív jellege. Sokszor, vagy legtöbbször anélkül, hogy bármi mellett állást foglalt volna. Petri György: Örökhétfő; s „mindenki” tudta, miről van szó. Ez 1981-ben volt, s te a negyvenes éveidben jártál. Nem éreztél akkoriban nagyobb tápáskodást?*

– Már lehetett érzékelni, igen, és hát különösen erős és csodálatosan gazdag volt a nyolcvanas évek vége. Ezt nem volna hasznos elfelejteni. Nem csak az én munkásságomban, általában is. Nem az a baj ma, hogy mindent meg lehet mondani... Az a probléma, hogy a gondokat érzékenyebben látók hangja nem szenzáció. Ez a hang és ez a hangnem kiszorult. Először is a sajtó szerkezetileg átalakult, csakúgy, mint az egész folyóirat-struktúra.

– *Vissza a pályád ezen korszakára: 1991-ben jelent meg a Torony alatt című lírai naplód, 1992-ben a Szombati tűnődések, melyben tárcáidat szerkesztetted köteté és 1993-ban az Európai tea, válogatott verseid gyűjteménye. Szép „sorozat” volt. Akkortól, 1993-tól nem publikálsz. Mért mondtad azt ötvenkét évesen, hogy „elég”.*

-
- Nem mondtam azt, hogy elég és most sem mondom ezt.
- *Úgy értem, a lapoknak mondtad azt, elég.*
- Igen, mert a lapok megváltoztak. Mások lettek, nem tudok mást mondani erről. Majdnem minden lapnál találtam olyasmit, amire azt mondtam, hogy ezt én nem.
- *Nem akarom ráderőltetni, de biztosan benne volt a perszonális világod is. Ha így van, mennyire?*
- Nem tudom megmagyarázni. Inkább zavarba kerültem önmagammal. Volt egy korábbi versem, amiben azt írtam, hogy „a lélek akár göggel is fogadhatja a nyílt terrort, a bekerítettés fokát ki érzi át a nyílt hegyen?” Valahogy úgy érzem, hogy nem lettünk szabadok; és most sem a politikáról beszélek. Kevés olyan írást látok mostanában, amire „fölkialtanék”. Nem akarok nyavalyogni, mert jó, hogy így alakult. Valahová megint be fogunk tagozódni – hála Istennek –, de ettől függetlenül én Európát is problémásnak tartom. Aki azonban látja és kimondja, hogy Európának is vannak „problémái”, tarthat attól, hogy *oda* sorolják be.
- *Hiszel még abban, hogy kellő szellemi komolysággal meg fogjuk beszélni a globalizmust, Auschwitzot, Szarajevót...?*
- Nem hiszek, bár ezek nem azonos jellegű fogalmak. Valószínűleg ezért fog elpusztulni a világ – és ez nagyon komoly dolog –, valószínűleg ezért. Ha ez a civilizáció túlélné önmagát, az azért történhetne meg, mert rádöbbenne arra, mit művelt. Rádöbbenne Auschwitzra. Ennek pedig semmi jelét nem látom. Talán azért nem, mert morálisan annyira kiüresedett, hogy a fogyasztáson kívül ma már semminek sem tud örülni. Hangsúlyozom: ezt sem ítélem el. Nem mondhatom, nem is mondom, hogy kulturálatlan, mert ami most folyik, az is egyfajta kultúra.
- *Orwellinek érzem az ellenállásodat. Ha ez így van, Juliaé ez, aki igyekszik jól érezni magát abban a „fiktív” világban – csokálédát akar és szeretkezni akar –, vagy Winstoné, ki a szeretkezést és a csokoládét is „politikai” tettként akarja a gondolatai közt identifikálni?*
- Bennem nincs demonstratív, vagy „világmegváltó” szándék.
- *Sokan, magam is, úgy értelmezik, hogy a látszólagos visszavonulásod, általában a visszavonulás azért-azért – még mindig – jelent valamit.*
- *Úgy gondolod, hogy kívülről így látszik? Nincs ellenemre, ne érts félre.*
- *Nem akarok ostobának tűnni, de igen, így látszik. Nagyon sok mindenre hívtad föl a figyelmem – írásaidban, beszélgetéseinkben egyaránt –, annak idején, ma is, ezért érint engem is érzékenyen látszólagos, vagy nem látszólagos visszavonulásod.*
- Nem vagy ostoba, csak, tudod, túl rövid az élet, és én már nem akarok arról beszélni. Megmaradtak a hétköznapi nagy, vagy kis dolgok. Az

emberi magatartás, a szép lányok az utcán, egy jó cigaretta, egy jó kávé, egy pohár whisky, vagy ahogy Szilvágyon a régi tájszavakkal még meg-megszólítanak. Ha leülök veled beszélgetni... Ezek a dolgok még léteznek. Más már nem igazán. Azt sem tudom talán, hogy a költészet mire való. Talán arra, hogy ezeket megmutassuk; te is, ahogy te gondolod, s én is ahogy én gondolom.

Viszonylagos elszigeteltségemben az tesz néha szomorúvá, hogy bár úgy érzem, lenne mit mondanom, nem tudom mindazt elmondani, mert nincs olyan, nevezzük úgy, fórum ahol ezt teljes meggyőződéssel tenném. Ez kétségkívül szomorúvá tesz. De most ez van, s én szeretném még egy kicsit jól érezni magam a világban.

Réti Zoltán: Duó (1985)